

TÜRK KÜLTÜRÜNDE BOYNUZ KÜLTÜ

THE CULT OF THE HORN IN TURKISH CULTURE

Turan DEMİR*

ÖZ: İnsanoğlu çevresini ve kendini anlamlandırarak kültürel değerlerini yaratmış ve yarattığı bu kültürel değerleri simgeleştirmiştir. Kültürel simgeleştirmede inanç dünyamızla ilgili cevabı bilinmeyen sorulara karşı üretilen mitlerde soyut olgular doğadaki unsurlarla somutlanmıştır. Böylece inançları ifade etmek için somutlanan unsurlar mitik söylemde kültleşmiştir. Bu kültler, simgesel yaşamda kozmosun da önemli bir yapı taşı oluşturmuştur. İnanç dünyamızla doğrudan bağlantılı olan kültler, yaşamı anlamlı kılmada önemli bir yere sahiptir. Bu kültlerden biri olan boynuz, Türk kültüründe hükümdarlık, bereket, üreme, korunma ve koruyuculuk işlevinde anlatılara ve inanışlara yansımıştır. Bu çalışmada boynuz kültürünün Türklerin mitik dönemindeki işlevi ve önemi araştırılmıştır. Türk kültüründe boğa, dağ keçisi, koç ve geyik gibi hayvan sembolizmine bağlı oluşan kültlerde boynuz kültürünün işlevi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha sonra boynuz kültürünün Türk destanları ve halk inanışlarındaki işlevleri tespit edilmiştir. Bu çalışmayla maddi ve manevi kültürel değerlerimizde önemli bir unsur olan boynuzun Türk kültür coğrafyasında barındırdığı zengin anlamının kültürel belleğimizdeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mit, kült, destan, halk inanışları, boynuz.

ABSTRACT: Human beings have created cultural values by making sense of their environment and themselves and have symbolized these cultural values. In cultural symbolization, abstract phenomena are materialized with elements in nature in myths produced against unknown questions about our world of belief. Thus, the elements materialized to express beliefs have become cult in mythical discourse. These cults formed an important building block of the cosmos in symbolic life. Cults, which are directly linked to our world of belief, have an important place in making life meaningful. Horn, one of these cults, is reflected in narratives and beliefs in Turkish culture with the functions of sovereignty, fertility, reproduction, protection and protection. In this study, the function and importance of the horn cult in the mythical period of the Turks was investigated. The function of the horn cult in cults based on animal symbolism such as bull, mountain goat, ram and deer in Turkish culture has been tried to be revealed. Later, the functions of the horn cult in Turkish epics and folk beliefs were determined. With this study, we will try to reveal the place and importance of the rich meaning of the horn, which is an important element in our material and spiritual cultural values, in the Turkish cultural geography, in our cultural memory.

Keywords: Myth, culture, epic, folk beliefs, horn.

* Dr.-T. C. Milli Eğitim Bakanlığı/Samsun-demirturan46@gmail.com (Orcid: 0000-0002-0068-7442)

Giriş

Sosyolojiden dini ve mitolojik alanlara kadar kullanıldığı disiplin içerisinde anlam kazanan kült kavramı, mitolojik bağlamda kültürün oluşmasında ve zamanla yeniden yaratılmasında önemli bir olgudur. Türkçe Sözlük'e göre kült kelimesi, Fransızca *culte* kelimesinden gelir, din ve yerel özellik taşıyan dini tören anlamındadır (URL-1). Bu anlama göre kült, dini mitolojik bağlamda ritüel ve inançlarla özdeş tutulmuştur. Kültler, ritüellerle kutsanmışlığını korusa da ritüellerin belli bir takvime göre yapılması, kültlerin ritüelle birebir özdeşleştiği anlamına ters düşer. İnanç bağlamında kültler, bir takvime ve mekâna bağlı kalmaksızın insanın manevi ihtiyacını gidermede ön plandadır. Sedat Veyis Örnek tarafından hazırlanan *Etnoloji Sözlüğü*'nde kült, genel olarak yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı şeklinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda ritlerin icra edildiği kutsal yerler (tepeler, mağaralar, yol kavşakları gibi) kült yeri olarak kullanılır. Kült için bayram gibi belirli zaman, kültü ritüele dönüştüren çeşitli kült araçlarının yanı sıra kültü yaşamak amacıyla toplanmış bir topluluk ve o topluluğu yöneten bir lider gereklidir (1971: 147,148).

Kült ve inanç; birbiri ile örtüşen, toplumun ortak değeri olan ve sıkı sıkıya kutsala bağlanan örüntülerdir. İnsanoğlu, var oluştan beri korunma ve saygı duyma bağlamında doğa güçlerini kutsamıştır. Gücünden ve özelliklerinden dolayı doğa olaylarından hareketle kutsanan tabiat unsurlarının yanı sıra sosyal yaşam içerisinde insanın maddi anlamda ihtiyaçlarını karşılayan aletler, yiyecekler ve bunların üretim süreçleri de kutsanmıştır. Kutsamaların temelinde korunma ve hayatı idame ettirme iç güdüsü yatmaktadır. İnanç bağlamında da kült, insanın inandığı kutsal somutlayarak koruması ve ilahi olana yakınlaşma isteği için kullandığı manevi bir araçtır. Kübra Yıldız Altın'a göre kült içinde saygı duyma, kutsama, kendini bir şeye adama, ululama ve yüceltme bulunur. İster arkaik ister modern örneklerden yola çıkılsın kültte bağlılık duyma ve bağlılık duyulanlar için kendini diğerleri içinde ayırt etme görülür (2018: 88).

Kültler maddi ve manevi ihtiyaçlar ile ilgili olarak inanç dünyamızda yaygın olarak kullanılır. Her ne kadar kültler, maddi ve manevi alan ile ilgili kendi içinde ayrılrsa da manevi alan ile ilgili inançlar somutlanarak maddileştirilir. Bu somutlama manevi bir unsuru maddi bir işlevde kullanma anlamında olmayıp kutsalın yeryüzüne indirgenerek sembollerle donatılmasıdır. Boynuz da hükümdarlık, bereket ve korunma anlamında sembolleşen arkaik bir kültür.

Türk kültüründe önemli bir kült olan boynuz, hayvana özgü bir uzuvdur ve ait olduğu hayvana güç vererek onu da kültleştirmiştir. Türk mitolojisinde boğa, geyik, dağ keçisi, koç gibi boynuzlu hayvanların kültleşmesinde boynuzların etkisi büyüktür. Bu hayvanlar içinde erkek olanlar heybetini boynuzlarından elde eder. Mitolojide tabiatı gereği boynuzu olmayan ancak kültleşen hayvanlar arasında özellikle ata, tek boynuz eklenerek diğer atlardan daha özel bir kült hayvanı yaratılmıştır.

Boynuz, bu bağlamda kült değerini ait olduğu hayvandan almaz. Boynuzun kendisi hayvanlara kült bir değer katar.

Boynuz, sadece Türk mitolojisinde değil dünya mitolojilerinde de var olan evrensel bir kùlttür. Boynuz, tüm kùltürlerde hükümdarlık, bereket, koruma ve korunma işlevine sahiptir. Michelangelo'nun Boynuzlu Musa Heykeli, Vikinglerin boynuzlu kaskları, Kur'an-ı Kerim' de geçen Zülkarneyn kıssası boynuzun evrensel bir kùlt olduğunun açık göstergesidirler.

1. Mitlerde Boynuz

Kùltür, mitlerin üzerine inşa edilip hayatın her alanına etki eden örüntülerdir. Mit, ait olduğu toplumun doğaya ve doğaüstüne bakış açısının temelini oluşturur. Mircea Eliade'ye göre mitler kutsalın hikâyesidir. Bu öykü ve eylemler bireyleri ve toplulukları anlamlı bütünlükler içinde tutan çerçevelerdir. Bu çerçevelerin ve eksenin temel özelliği kutsal oluşudur. Kutsal, kutsal olmayan gerçeğe özdeşleşmek, yani tüm yaradılışı aşmak ve kutsamak ister (2003: 430). Böylece mit, kutsallık bağlamında kozmik düzeni de oluşturur.

İnsanlar ilkel dönemlerden bu zamana kadar hayvanlarla içli dışlı yaşamıştır. Temel ihtiyaç hiyerarşisinde hayvanların etinden, sütünden vb. yararlanması ile insanlar için hayvanlar doğal yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur. İnanç dünyasında hayvanların üstün özellikleri ve sezgileri, insanoglunun dikkatini çekmiş ve totemlerinde ata olarak bu hayvanlar kabul edilmiştir. Jean Paul Roux'a göre Türklerin eski dönemlerinde hayvanların uzuvları, kâhinlik ve büyücülük için kullanılmıştır. Ayrıca yününü, sütünü, etini vermeyi kabul etmesi için hayvanlarla büyüsel ittifaklar kurulmuştur. Hayvanların Gök'e, tanrılara ve atalara kurban edilmesinin uygun olduğu düşünülür. Hayvanlar, kavimlerin ve zamanın en üstün sınıflandırıcısı ve simgesidir (2005: 389,390). Buna göre hayvanların mitlerde kutsallaştırılması kaçınılmazdır. Bu kutsallaşacak hayvanlar da işlevsel olarak en çok insanın işine yarayanlar ile dış görüşünü dikkat çekici olanlardır. Özellikle dış görünüşte boynuzlu hayvanlar algıda kozmik düzenin oluşturulmasında ön plana çıkmıştır. Boynuz, fiziki olarak ucu sivri ve kıvrımlıdır. Erkek geyiklerin boynuzu çok dallı bir şekilde göğe uzanır. Gök-boynuz ilişkisinden dolayı insan algısında boynuz mistik bir anlam yüklenmiş ve boynuz kutsal bir koruyucu unsur olarak görülmüştür.

Fuzuli Bayat'a göre boğa ve boynuz hükümdarlık ve egemenlik simgesidir. Kozmogonik mitte dünyanın öküzü boynuzunda taşınması önemli bir husustur (2017: 67). Bahaeddin Ögel'e göre Güney Sibirya'da dünyanın altında 40 boynuzlu bir öküz ile Kiro-Balak adlı büyük bir balık olduğuna inanılır. Bunlar zaman zaman yeryüzünde yaşayan insanlardan kurban olarak çocuk isterler (1993: 440). Yeryüzünün öküzün boynuzları üzerinde durması ve doğanın dengesinin öküze göre değişmesi inancı boynuz kùltü ile ilgilidir. Boynuz göksel bir simgedir ve ucunda dünya emanet durmaktadır. Mircea Eliade'ye göre yaratılış ve evrendeki ikilik mitsel ve simgesel olarak hilal biçimdeki boynuzlara yansımıştır. Boynuzlar hilal

benzerliğinde ikili kıvrım işareti ile birbirinin üzerinden geçerek karşıt yönlere uzanan iki hilal biçiminde Ay'ı yani değişimi ve üretkenliği simgelemektedir (2003: 191).

Yaratılış mitlerinde insanı yaratan veya yardımcı ruhlara yaratma emrini veren Tanrı'dır. Vasili İvanoviç Verbitsky tarafından derlenen yaratılış mitinde Tanrı Ülgen'e yaratma ilhamını veren Ak Ene'dir. Ak Ene, kaosu simgeleyen suyun içinden birden çıkarak Tanrı Ülgen'e yaratma aklını verir. Karaların ve dünya üzerinde yaşayanların yaratılması ile kaos ortamı son bulur ve kozmosa geçilir. Ak Ene ya da Ak Ana Türkler arasında ana tanrıça paradigması ile ilgili bir durumdur. Deniz Karakurt'a göre Ak Ene, ışıktan bir bedene sahip olup başında gücü simgeleyen ve taca benzeyen zarif boynuzları bulunur (URL-2: 44). Tanrı Ülgen'e yaratma ilhamı veren Ak Ene'nin boynuzlu taçla betimlenmesi onu kutsal bir alana taşımaktadır. Boynuz göksel bir simgedir ve ana tanrıça motifi içerisinde tanrıçalığın simgesi de boynuzlu taçtır.

Ana tanrıça motifine bağlı olarak Umay, Türkler arasında bereketin sembolüdür. Anne ve çocuğun koruyucu ruhu olan Umay, üremenin ve yeniden doğuşun simgesidir. Mehmet Ateş'e göre Umay da tıpkı ana tanrıça gibi doğurganlığı ve bereketi simgelemektedir. Umay'ın kelime anlamlarından biri "son" dur. Son, anne ile çocuğu bağlayan eşe verilen isimdir. Türkler arasında Umay'a inanan kızlar genç kızlığa ulaştıklarını başlarına boynuz takarak gösterir (2001: 151,152). Türk mitolojisinde Umay, üç boynuzlu olarak tasvir edilir (Kasımova, 2016: 82). Tanrı'ya yaratma ilhamı veren Ak Ene'nin boynuzlu tacı, ana tanrıça motifi içerisinde Umay'a aktarılmıştır. Üç boynuzlu Umay da çocuk veren ve onu koruyan ruh olarak üremenin yani yeniden yaratılışın tanrıçasıdır.

Mitolojilerde boynuz ve Yeni Ay arasında bir bağ kurulur. Ay'ın döngüleri dünyayı ve insanı etkiler. Mircea Eliade'ye göre ritmik değişim ve bereket ölçüsü olarak Ay, kültürlerde bereketi, üremeyi ve gücü simgeler. Bitkiler ve hayvanlar, bereket için Ay'a gereksinim duyarlar; büyük bereket tanrıalarını simgeleyen öküz boynuzları, tanrısal Magna Mater'in amblemidir. Neolitik çağda ister ikonlarda ister öküz biçimli putlarda olsun görüldükleri her yerde büyük bereket tanrıçasını işaret etmiştir. Boynuz, Yeni Ay'ın simgesinden başka bir şey değildir. Ayrıca belli dönemlerde Ay, yerle özdeşleştirilmiş ve tüm canlıların rahmi olarak kabul edilmiştir (2003: 167-193).

Boğa kültü, Ay'ın hilal biçime benzetilen boynuzlarından ve güçlü yapısından değer kazanır. Paleolitik çağda mağara resimlerinde boynuzlu boğa figürleri önemli bir simgedir. Avcı-toplayıcı dönemde büyüsel bağlamda mağara duvarlarına çizilen boğa resimleri Fitnat Şimşek'e göre Kalkolitik döneme gelindiğinde stilize bir hale bürünmüş ve yalnızca boynuz şeklinde çizilmeye başlanmıştır. Sümerlerde özellikle güçlü yapısında dolayı boğa fırtına tanrısının kutsal hayvanı aynı zamanda kozmik düzenin sembolüdür. Ay'ın hilal şeklindeki görünüşü ile boğanın boynuzları birbirine benzediği

için Sümerler, bu hayvan ve Ay arasında bağlantı kurmuşlardır. Sümerlerde boğa, Ay tanrısı Sin'in simgesidir. Sümerlerde boynuz, tanrısallığın alameti olarak kullanılmıştır. Boynuz simgesi Tanrı katından gelmiş bir hükümdarlık alametidir. Mezopotamya kültüründe, Akadlarda da boynuzlu başlık tanrısallığın simgesi olarak görülmüştür (2017: 596,597). Boynuz hemen hemen bütün kültürlerde tanrısallığın simgesidir ve kralların tacında bulunan yukarı yönlü çıkıntılar boynuzu simgeler. Krallar, sembolik bağlamda boynuzlu taçla Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidirler. Fuzuli Bayat'a göre Hun kağanlarının (tanyularının) dört boynuzlu taç giymeleri dört yöne hükmetmek anlamına gelmektedir. Hunlarda iki boynuz unvanı ise devletin doğu ve batı yönlerini yöneten hükümdarın yöneticilik sembolüdür (2017: 33,34).

Türk mitolojisinde Ay, doğurganlıkla ilgili bir simgedir. Boğa kültüründe boynuzlar hilale benzetilir ve Ay kültü ile birlikte doğurganlığı simgeler. Mehmet Ateş'e göre şamanlar doğurganlık ayinleri sırasında boynuzlu hayvan kostümleri giymektedir. Şamanın üremeye önem verdiği ve boynuzlu hayvanlarla üremeyi yani doğurganlığı sembolleştirdiği görülmektedir. Alnında beyaz bir leke bulunan boynuzlu bir inek doğurganlığı yani Umay'ı simgelemektedir. Doğurganlık dışında bir şeyden türemek fikri Türklerde de yaygındır. Mesela Kırgızlar inek atadan türediklerine inanmaktadırlar (2001: 124,125)

Aynur Gazanfargizi'ye göre eski Türk inanışlarında boynuzlu hayvanlar her zaman mistik ve gizli bir gücün taşıyıcısı olarak bilinirler. Boynuzlu hayvan gücü temsil eder ve boynuzları da Tanrı'ya uzanan hayat ağacının simgesidir. Türk kültüründe hayat ağacı dünyanın direğidir ve yer altından Tanrı katına kadar uzanır. Günümüzde boynuzlu hayvan kutsallığın simgesidir ve Tanrı'ya kurban olarak sunulur (2001: 72).

Türk mitolojisinde geyik önemli bir kültürdür. Geyiğe kutsal alanda bu önemi katan da çok dallı büyük boynuzlarıdır. Deniz Karakurt'a göre geyiklerin (sığın) boynuzları kamların en önemli simgelerindendir (URL-1: 59). Şamanlar elbiselerinde büyüsel olarak özdeşleşmek istediği hayvandan parçalar taşır. Boynuz göksel bir sembol olduğu için şaman, gökyüzüne sembolik seyahatini göksel bir simge ile yapmaktadır. Yasemin Oğuz Güner ve Naile Rengin Oyman'a göre şaman başlığı, şaman giysisinin önemli bir unsurudur. Şaman başlığından dışarıya çıkan boynuzlar, kozmik güçlerle ilişkiyi sembolize etmektedir. Altay şamanlarının boğa boynuzlu şapkaları da bulunmaktadır (2017: 365-377). Hayvanlar için boynuz, kendini korumaya yarayan bir uzuvdur. Bu bağlamda mitik düşüncede boynuzun tanrısallık simgeselliği algısı ile boynuz, insanoğlu için manevi bir koruma ve korunma aracıdır. Maddi ve manevi koruyuculuk unsuru olarak boynuz, büyüsel bir korunma aracıdır. Şamanların boynuzlu başlık takmalarının yanı sıra şamanla özdeşleşen boynuzlu davul da şamanın önemli bir parçasıdır. Fuzuli Bayat'a göre boynuzlu davullar şaman davulu kadar eski bir çalgıdır. Pazırık kurganında bulunan boynuzlu şaman davulu bunun en önemli göstergesidir.

Şaman dua alkışlarının önemli bir çalgısı boynuzlu şaman davuludur (2006: 171).

Türklerde boynuzlu teke, göksel bir sembol olup kutsal olarak kabul edilir. Orhun yazıtlarının üzerinde bulunan teke figürü, bu hayvanın göksel bir sembol olduğunu göstermektedir. Figürde beden ve boynuz aynı hatta çizilmiş ve boynuz, beden gibi ön plana çıkarılmıştır. Fuzuli Bayat'a göre Altay Türklerinde üzerinde yaşadığımız yer bugün ikinci devresini yaşamaktadır. Bu ikinci devre Altaylılara göre tufandan sonra başlamıştır ve tufan olacağını ilk olarak demir boynuzlu, gök bir teke haber vermiştir (2017: 125). Gelecek sadece Tanrı tarafından bilinir ve göksel teke de tufanı haber vererek göksel bir sembol olduğunu bu mitte açıkça göstermiştir.

Türk mitolojisinde Erlik (Şeytan), boynuzlu olarak tasvir edilmiştir. Fuzuli Bayat'a göre Türk mitolojisinde yeraltı dünyasının hâkimi Erlik'in ve onun Yakutlarda karşılığı olan Arsaan Duolay'ın boynuzlu tasvir edilmesi boynuzun güç ve hakimiyet sembolü ile ilişkilidir. Sibiryaya ve Altay'da bulunan mezar taşlarında boynuzlu insan resimlerinin bulunması, boynuz kültürünün Sümerlerde olduğu kadar Türklerde de yaygın olduğunu göstermektedir (2017: 189). Tanrı ve Erlik düalist yapının inanç dünyasındaki şeklidir. Yaratılıştaki ilk onlar vardır ve ikisi de birbirini yaratmamıştır. Tanrı iyiliği, Erlik kötülüğü simgelemektedir. Boynuz, Tanrı karşısında ezilen Erlik'in güç simgesidir.

Türk mitolojisinde Erlik ile özdeşleşen yılan, Erlik gibi boynuzlu olarak tasavvur edilir. Mircea Eliade'ye göre Ay kültürü ile ilişkili olarak yılan bir görünen, bir kaybolan; Ay'ın görüldüğü günler kadar halkası olan ya da tüm kadınların eşi olan, kabuk değiştiren (ölümsüz) yılan, Ay ve onun gizemi ile ilgili bir sembol hayvandır. Yılan; yeniden doğuş, bereket, bilgi ve ölümsüzlük dağıtır. Ancak tüm bu güçlerin kaynağı özde Ay'dır. Yılan, Ay'dan geldiği, yani "sonsuz" olduğu, yeraltında yaşadığı, ölümlerin ruhlarını canlandırdığı için tüm sırları bilir ve o, bilgeliğin kaynağıdır (2003: 175-179). Mitik düşüncede ölümsüzlüğü ve zamanın temsili olan yılan, boynuzlu olarak tasavvur edilmiştir. Birsen Çağlar Abiha'ya göre Şahmaran motiflerinde, tacının iki yanında gördüğümüz koç boynuzları ana tanrıça sembollerinden biridir (2016: 107). Yılan motiflerindeki boynuz bereket, koruyuculuk ve sonsuzluğu sembolize eder. Âdem ile Havva'yı kandırıp yasak meyveyi yediren ve sonucunda onların Cennet'ten kovulmasına neden olan varlık yılanıdır. Sembolik olarak bu yılan, Şeytandır. İnanışa göre yılan bazen tek boynuzlu olarak betimlenir. Celal Beydili'ye göre çift boynuz evrensel düzeni (zıtların birliğini) simgeliyorsa tek boynuz da zıtlığın ortadan kalkarak düzensizliği ve eksikliği simgeler (2004: 107). Buna göre inanç sistemlerinde Şeytan çift boynuzlu olarak tasavvur edilirken yardımcı yılan, düzeni bozan olarak tek boynuzla tasvir edilir.

Türk kültüründe boynuzlu hayvanlar gökseldir ve Türk ölüm inancına göre ruhu Tanrı katına göksel bir hayvan çıkarır. Mehmet Fatih Yiğit'e göre erken dönem Türk mezar ve kurganları ile taş betiklerde ve çizimlerde yoğun

olarak geyik sembolünün kullanılmasının bir nedeni de boynuzlu hayvan inancıdır. Bu inanış daha sonraları taşıyıcı hayvan motifinde geyiğin yerini Pazırık İskit kurganında olduğu gibi geyik boynuzu süsü verilmiş at figürü almıştır. Attan sonra bu durum boynuzlu dağ keçisi olarak mezarlarda ve çizimlerde görülebilir. Dağ keçisi özellikle Göktürkler döneminde tamga olarak sıklıkla kullanılmıştır. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra ruhu Tanrı katına taşıyan boynuzlu bir koç olmuştur. Anadolu'da ve Orta Asya'daki koç başlı mezar taşları bu inanışı ifade etmektedir. Ayrıca bazı mezar taşlarına konulan boynuzlu koç kafatası da bu inanışın devamıdır. Hala Anadolu'da Kurban Bayramı'nda kesilen kurban hayvanının ölen kişiyi sırtında taşıyacağı, sırat köprüsünü uçarak ve geçerek ölen kişiyi Cennete götüreceğine yönelik inanç bu kültürün devamıdır (URL-3: 3).

Mitik anlatılar, doğadaki varlıkları imgelerle anlamlandırır. Var oluş sorunsalı karşısında ilk anlamlandırmalar aracılığı ile nesnelere kutsallık yüklenir ve bu kutsallık değer olarak kabul edilen her şeye uygulanır. İlk ata, yardımcı ruhlar, demonik varlıklar kozmik düzen içerisinde zihinsel bir şekilde betimlenerek toplumun sanatına ve anlatılarına yansır. Türklerin mitsel döneminde yaratılışı ve üremeyi anlamlandırmasında yardımcı ruhların boynuzlu olarak betimlenmesi, boynuzlu hayvanlara yüklenen anlamlar onun göksel bir simge olarak kabul edilmesi ile ilgili bir durumdur.

2. Türk Destanlarında Boynuz

Sözlü kültür döneminin taşıyıcıları içinde mitler ve destanlar önemli bir yere sahiptir. Destanlarda kahramanın mücadeleleri ve özellikleri mitsel dönemden izler taşır. Göksel bir simge olarak boynuzun Türk kültüründe kutsal bir alana bağlanması koruyuculuk, bereket ve hükümdarlık simgelerinden hareketle kahramanın ülkesi ve halkı için mücadele ettiği destanlara yansımıştır. Boynuz kültürünün özellikle hükümdarlık işlevi Oğuz Kağan Destanı'nda açıkça görülebilir.

Uygur harfleri ile yazılan Oğuz Kağan nüshası "olsun dediler. Onun resmi budur: Bundan sonra sevindiler" ifadesi ile başlar ve "onun resmi budur" diyerek metne bir öküz resmi konulmuştur. Boynuz kültü ile ilgili olarak bedeni ile gücü, boynuzları ile yüceliği simgeleyen bir hayvan destan kahramanına benzetilmiştir. Fuzuli Bayat'a göre Oğuz Kağan Destanı'nın Uygur harfleriyle yazılmış nüshasında çizilmiş gök renkli öküz, Oğuz'un dünya modelindeki yerini simgeler. Eski Türk inancısında yer, gök öküzün boynuzları üzerinde durur (2017: 41). Oğuz Kağan'ın dünya modelinde gök kubbeyi çadırı olarak görmesi kendi benliğinde yükselen mekân tasarımı ile ilgilidir. O, gök öküz gibi boynuzlarında dünyayı tutmaktadır ve Tanrı'nın temsilcisidir. Ay ve boğa kültüne bağlı olarak Oğuz, Ay Kağan'dan doğmuştur. Fuzuli Bayat'a göre eski Türk inancısında boynuz, güç ve hâkimiyet sembolüdür. Oğuz Kağan Destanı'nda, Oğuz Kağan'ın annesi Ay Kağan, Ay Tanrı inancının bir yansımasıdır. Destanda Oğuz Kağan'ın ayağının boğa ayağına benzetilmesiyle de boynuz Ay ilişkisi ortaya konulmaktadır (2004: 75).

Fuzuli Bayat'a göre Oğuz, Ay Kağan'ın oğludur ve gök renkli öküz şekli ile Ay'ın yerdeki tezahürüdür (1997: 110). Uygur harfli destanda Oğuz'un "işte resmi budur" diyerek boynuzlu öküz resmi ile tasvir edilmesi, Hun hükümdarlarının dört yönü simgeleyen dört boynuzlu taç takması, dünya modeli hakimiyetini oluşturan Oğuz Kağan'ın boynuzlu bir hayvana benzetilmesi de bu inanışın bir göstergesidir.

Oğuz Kağan'da tanrısallığın simgesi çift boynuz, zıtlıkların bütününde kozmosu simgelemektedir. Oğuz Han, tek boynuzlu kıyandkatı (gergedan) öldürmesi sembolik bağlamda çift boynuzun tek boynuzla hakimiyetidir. Fuzuli Bayat'a göre Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un, kaotik gücü sembolize eden mitolojik tek boynuzu öldürmesi ve ülkesini bu beladan kurtarması sadece kendini ispat değil, aynı zamanda kozmosa geçişin ritüelidir (2017: 189). Celal Beydili'ye göre İdil-Ural'da yaşayan halkların geleneksel dünya görüşlerinde tek gözlü ve tek boynuzlu olduğuna inanılan demonik ruhlar bulunmaktadır (2004: 67). Kozmos mücadele ile gelir, düzende bir değişiklik olması halinde kaos ortamı oluşur. Çift boynuzun kozmosu temsilen kaosa yani tek boynuzla galip gelmesi ya da kaos ortamını temsil eden demonik varlıkların tek boynuzlu tasvir edilmesi kozmik düzen algısından kaynaklanmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in Kehf suresinde geçen Zülkarneyn kıssasındaki Zülkarneyn'in kimliği belirsizdir. Zülkarneyn kıssasındaki çift boynuzlunun Büyük İskender olduğu yönündeki görüşlerin yanı sıra bu çift boynuzlunun Oğuz Kağan olduğu da iddia edilmektedir. Celal Beydili'ye göre "İki Boynuzlu Ata" hükümdar motifi Türk mitolojisinde vardır. Tarihçi Rüstem Paşa, Zülkarneyn'in Makedonyalı Büyük İskender olduğuna dair görüşlere itiraz ederek Kehf suresinde geçen iki boynuzlunun Oğuz Han olduğunu ileri sürer. Oğuz, mitolojik dönemin boynuzlu atası olup Tanrıoğlu ve aynı zamanda ilk Şaman'dır (2004: 106). Oğuz'un ilk şaman olarak tasavvur edilmesi şaman başlıklarına da yansımıştır. Fuzuli Bayat'a göre ayin sırasında şamanlar, boğa gibi sesler çıkarırlar ve hastalık getiren ruhlarla boğaya dönüşerek mücadele ederler. Ayrıca Yakut Şamanlarının kamlık sırasında boğa gibi böğürdüğü ve başına boğa boynuzu taktığı da bilinmektedir (2006: 188). Çift boynuzlu Tanrıoğlu sıfatına bağlı olarak Tanrı'nın temsilini yeryüzünde gerçekleştiren şamanların aksesuarlarında da çift boynuzun görülmesi tesadüf değildir. Bu da boynuzun tanrısasal bir sembol olduğunun açık göstergesidir.

Tuva destan kahramanı Erelzey- Mergen'in kayınbabası Kapşılday- Mergen'in karısı çok hastadır ve iyileşmesi için iki boynuzlu gök boğanın ciğerini yemesi gerekmektedir. Erelzey-Mergen gök boğayı öldürerek ciğerini alır. Ayrıca Tuva destan kahramanı Han-Buuday, kayınbabası Uzun-Sarık bahadırın istediği gök boğa Kara-Bula'nın boynuzunu getirmeye giderken yolda Kara-Bula ile karşılaşır. Niyetini söyleyen Han-Buday, Kara Bula'nın boynuzunun birini söker alır ve Kara-Bula tek boynuzlu kalır (Metin, 2018: 58). Tuva destanında gök boğanın iki boynuzlu olduğunun belirtilmesi dikkat çekicidir. Tabiatı gereği boğa çift boynuzludur. Çift

boynuz gök ve yer ikiliği bağlamında boğa kültü ile ilgili bir durumdur. Saule Egimbaeva tarafından hazırlanan Kırgızların Asakazan Batır Destanı'nda yaylaya çıkan herkesi öldüren tek boynuzlu bir boğadan bahsedilir (2012: 41). Tek boynuzlu bir boğanın yaylaya çıkan herkesi öldürmesi kaos ortamı ile ilgilidir ve kahraman bu tek boynuzu ortadan kaldırarak kozmos ortamını sağlamıştır.

Han-Buday ve çift boynuzlu gök boğa Kara-Bula arasındaki mücadelede Han-Buday, Kara-Bula'nın boynuzunun birini kırarak alır ve boğayı tek boynuzlu bırakır. Daha sonra Kara-Bula, Han-Buday ile anlaşarak onun emrine girer. Bereket ile ilişkili olarak Han-Buday'ın göksel boğanın boynuzunun sıcak olanını aşağı indirmesi üreme ve şifa ile ilgili bir durumdur. Berna Özpınar'a göre Han Buday, Kara-Bula ile mücadelesinde Kara-Bula'yı iki boynuzundan tutarak alt dünyaya iter. Bu sırada Han-Buday'ın kendi bedeni de parçalanmıştır. Han-Buday, beden parçalarını toplar ve şifalı otlarla kendini iyileştirir. Kara-Bula bu durumu görünce onun üstün birisi olduğunu anlar ve anlaşarak boynuzunun birini ona vermeye razı olur. Han-Buday boynuzları alt dünyadan çıkarırken sıcak olan boynuz yere düşer ve orada kalır. Kara-Bula soğuk olan tek boynuzuna kavuşur ve tek boynuzlu olur. Han-Buday sıcak boynuzu getirip kayınpederine verir. Sıcak boynuzun kayınpeder Uzun-Sarığ Han'ın eşiğinin tedavisi için bırakılması orta dünyada yaşayan Uzun-Sarığ Han için önemlidir çünkü boynuz bolluk-bereket simgesi olmakla birlikte eril bir simge olarak neslin devamına da işaret eder. Neslin devamı demek Han-Buday'ın çocuğu olacağı anlamına gelir. Kara-Bula'nın boynuzlarından biri erili, diğeri dişili sembolize eder. Sıcak olan erildir, soğuk olan ise dişildir (2023: 179,180). Boynuz sembolizminden hareketle üreme dişi ve eril olmak üzere zıtlıkların birliğinde ortaya çıkar. Sıcak boynuz, yer unsuru; soğuk boynuz, gök unsuru olarak mitolojik ana kompleksine bağlı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Tuvalara ait Boktu-Kiriş ve Bora-Şeeley destanında boynuz sembolizmi üzerinden düalist sistemin mücadelesini görebiliriz. Metin Ergun ve Mehmet Aça tarafından hazırlanan bu destanlar "Boğanın boynuzu kırılıp düşüp, dağ geçisinin boynuzu göğe takılıp" ifadesi ile başlar (2004: 289) ve boynuzu kırılan göksel boğa yer unsuru olur ve onun yerine göksel teke geçer. Yer-gök dikotomisinde insanın yer ile gökten sonra yaratılmasına atıf yapılarak göksel boğanın boynuzunun kırılması ile gök yere düşmüş ve yer-gök birleşmiştir. "Boğanın boynuzu kırılıp düşüp, dağ geçisinin boynuzu göğe takılıp" ifadesinin devamı da şu şekildedir:

Aydınlık çağın içinde
Karanlık çağın başında,
Tepeciğin başında
Dört renkli çiçek çıkıp,
Kabak ineğin başında
Boynuz çıktığı devirde imiş (Ergun ve Aça, 2004: 289).

Berna Özpınar'a göre dört renkli çiçek açması ve ineğin boynuzunun çıkması üreme ile ilgilidir (2023: 109). İnek kültü ve boynuz kültü üreme ve çoğalma işlevindedir. Fuzuli Bayat'a göre boynuzlu bir hayvan olarak boğanın menşe mitlerinde önemi büyüktür. Kırgızların boğa atası bir mağarada bir inekle yaşamış ve bundan da Kırgızların atası dünyaya gelmiştir (2017: 126) Kırgızların boynuzlu bir inekten türediği mitine göre inek üremenin simgesidir. Tuva destanında ineğin boynuzunun çıkması üreme ve bereket ile ilgilidir.

Başkurtların Ural Batır Destanı'nda Ural Batır, Zerküm adlı yılanla karşılaşır. Zerküm, on iki çatal boynuzlu geyiği yemeye çalışır ancak boynuzlarının büyüklüğünden geyiği ağzına alamaz ve bunu başaramaz. Zerküm, eğer geyiği yerse korku bilmeyen çok güzel bir erkeğe dönüşeceğini Ural Batır'a söyler ve geyiği yemek için Ural Batır'dan yardım ister. Ural Batır, geyiğin boynuzlarını kırar ve Zerküm'un geyiği yemesine yardımcı olur (Suleymanov vd., 2014: 80). Bu olay yer ve gök dikotomisinin mücadelesidir. Yılan, yer altı ve yeryüzünü simgelerken boynuzlu geyik göksel simgedir. Ural Batır'ın geyiğin boynuzunu kırarak Zerküm adlı yılanın geyiği yemesi ve güç elde etmesi sembolik bağlamda kırılan boynuzla göğün gücü yer unsuruna geçmektedir.

Kazakların Mırkı Batur Destanı'nda Mırkı Batur, yiğitleri etrafına toplamak için haber salar ve haber saldığı yiğitlerden birinin adı *Ötegen*'dir (Jumadilova vd., 2015: 227). Ötegen destanda "Boynuzlu Ötegen" olarak bilinir. Destandaki Ötegen karakterinin boynuzlu olarak tasvir edilmesi Oğuz kültü ile ilgili olup güç ve kahramanlık bağlamında boynuz Ötegen'in simgesi olmuştur.

Türk destanlarında hayvan sembolizmi bağlamında boynuzlu hayvanlar tasvir edilirken genelde altın, gümüş, uzun, kılıç vb. sıfatlarla boynuzları tasvir edilir. Altın boynuzlu teke, Gümüş boynuzlu boğa gibi ifadelerle bu hayvanlar inanç dünyasında kendi değerini boynuzlarından almaktadır. Boynuzun göksel bir sembol olması ona olumlu ve değerli sıfatların gelmesini sağlamıştır. Kılıç gibi ürkütücü sıfatlar ise genelde tek boynuzlu kaosu simgeleyen hayvanlara getirilmiştir.

3. Türk Halk İnanç ve Uygulamalarında Boynuz

Mitik kökte boynuz, hükümdarlık, bereket, üreme, koruma ve korunmayı simgelemektedir. Halk inançlarının önemli bir kaynağı da mitik dönemdir. Mitik dönemde olgunlaşan ve akıl süzgecinden geçerek inanç dünyasına yerleşen boynuz, kütleleşmiş ve etrafında çeşitli uygulamalar gerçekleşmiştir.

Göksel bir simge olan boynuz, halk hekimliğinde sağaltıcı bir güç olarak kullanılmıştır. İsmet Zeki Eyuboğlu'na göre eskiden ilaç yapımında hayvan kemikleri, boynuzlar, bitki kökleri, bal, değişik sakızlar ve ziftler kullanılmıştır. Eskiler, ilaç yapımında kullanılan malzemelerde birtakım gizli güçlerin varlığına inanmıştır. Sağaltıcı güç yalnız ilaç yapımında kullanılan nesnenin özünde değil, inanç dünyamıza bağlı olarak büyüsel güçten de gelir

(1998: 51). Bazen hayvan uzuvları sağaltma işleminde ilaçtan ziyade büyüsel işlem için araç olarak kullanılır. Küpra Tutar'ın tespitine göre eskiden Anadolu'da hacamat işlemi için çizikler, ucu keskinleştirilmiş boynuz ile yapılmaktadır (2011: 50). Hatay'da varisler için yapılan hacamat işleminde koyun boynuzuyla kötü ve pis kan akıtılır (Ünal, 2019: 64). Anadolu dışında Türk kültür coğrafyasında da hacamat işlemi boynuz ile yapılmaktadır. Arzu Kiyat'ın aktardığına göre Kırgızistan'da hacamat yapan kişiye "kançı" denilmektedir. Kançılar hastalıkları neşter veya inek boynuzundan yapılan "kortık" ile sağaltırlar (2023: 53). Kazakistan'da "emme" olarak adlandırılan hacamat, genellikle vücudun iki omuz arasından, sırttan ve başın arka tarafından çizilerek yapılır. Bu hacamat işleminde çıkan kan boynuzla alınır (Ashırkhanova, 2019: 120). Sağaltma işlemleri bilimsel yolla yapılsa bile inanç kaynaklı bazen içinde mistik bir güç olduğuna inanılan aletler, yardımcı güç olarak işlemlerde kullanılmaktadır. Hacamat işleminde kesme işinin boynuz ile yapılması, boynuzun içinde mistik bir güç olduğuna inanılmasından kaynaklanmaktadır.

Boynuz, üreme ve bereket işlevinde Türk kültür coğrafyasında halk inanç ve uygulamalarında kullanılmaktadır. Nerin Köse'nin tespitine göre Kırgızistan'da düğünlerde damatlar, gerdek gecesinden hemen önce cinsel gücü artırmak amacıyla koç boynuzunu havanda dövüp içine bal ve türlü baharatları karıştırarak tüketirler (2004: 539). Bu uygulamada eril bir simge büyüsel yolla insana aktarılarak cinsel güç artırılmaya çalışılmıştır.

Anadolu'da evliya türbelerinde genellikle geyik boynuzları duvarlarda ya da giriş kapılarının üzerinde asılı durur. Alparslan Salt'a göre mitolojide boynuz, genel olarak kudretin sembolüdür. Ancak geyiklerin boynuzu hayat ağacının simgesidir. Ayrıca geyiğin sürekli boynuz değiştirmesi de ölüp dirilmeyi yani yeniden doğuşu simgelemektedir (2010: 73). Koç başlı mezar taşları ve evliya türbelerine asılan geyik boynuzları Metin And'a göre Orta Asya kültüründen gelmektedir. *Tös* ve *ongon* geleneğinin totemizm izleri Anadolu'da sadece kuklalarda değil ilkel hayvan heykellerinde de görülür. Türklerin İslam'ı kabulünden sonra çoğunlukla koyun, koç heykellerinde üç boyutlu tasvir yasağına rağmen bu geleneğin yaşaması, kültürel değerlerimiz için önemlidir. Bu konuyla ilk ilgilenen Hristiyan din adamı ve Merzifon'da Amerikan Koleji yöneticisi G. E. White, Merzifon'un Arapoğlu Köyü'nde köye adını veren Arapoğlu'nun türbesinde boynuzlu geyik başı görmüştür. Efsaneye göre Arapoğlu'nun yanına kurban bayramlarında bir geyik, kurban olmak için gelmiş. Bunun için türbesine bir geyik başı konmuş. Hasta olanlar bu boynuzlara mavi boncuk bağlarmış. Ayrıca su değirmenlerinin üzerinde de tahtadan yapılmış hayvan boynuzları varmış (2012: 97).

Evliya türbelerindeki boynuzlar büyüsel sağaltma yöntemlerinde sıkça kullanılmaktadır. Sümevra Tozlu'nun tespitine göre Çorum'da Koyun Baba Türbesi'ne çocuk sahibi olmak isteyenler ziyarete gelir. Uygulama esnasında türbede bulunan geyik boynuzlarına çocuk sahibi olmak isteyenler vücutlarını sürerler (2017: 93). Kütahya'da bulunan Avdan Çoban Baba

Türbesi'nde semah esnasında türbe etrafında dönülür. Köydeki ocaklı kadınlar çocuk sahibi olmak isteyen kişinin boynuna bağladığı tülbentle şifa isteyenini üç kez türbe etrafında dolaştırır ve daha sonra türbede bulunan geyik boynuzuyla sırtını sıvazlar (Aday, 2013: 231). Boynuz güç, hükümdarlık bağlamında eril bir simgedir. Boynuz, Ay kültü ile ilişkilendirilir. Kadının döllememiş yumurtalarının dökülmesi ile kadınların biyolojik yapısındaki değişimler Ay'ın hareketlerine bağlanmıştır. Bu bereket ve üreme ile ilgilidir. Osman Yılmaz'a göre Ay ile kadın arasında kurulan ilişki düalist bir kozmolojidir. Ay'ın doğması, büyümesi ve tekrar doğmak için belli bir süre beklemesi, anne gibi yaşamın doğmasına ve sürekliliğine benzeşmektedir (2010: 50). Ay'ın yeryüzündeki simgeseli boynuzdur ve boynuz dölleyici bir unsur olarak uygulamalarda karşımıza çıkmaktadır. Karakalpaklar arasında boynuz, Ay kültü ile ilişkili olarak koruyuculuk ve üreme işlevinde kullanılır. Svetlana Madiyarova'ya göre Karakalpaklarda hilale "Ayşık" denir ve yarım ay şeklinde olan ayşık imgeleri öküz boynuzu ya da koç boynuzu şeklinde mezarlıkların girişine ya da evlerin girişine asılır. Ayrıca Karakalpak kızları da ay şeklinde küpe taktıklarında evlenmeye ve doğurmaya hazır olduklarını göstermiş olurlar. "Ayşık gilt salgışı" adı verilen bu takı, öküz boynuzu şeklindedir (2017: 29).

Boynuz, Ay kültü ile düşünüldüğünde şeklinden dolayı eril bir simgedir. Ancak boynuz tersten bakıldığında içi oyuktur ve bu oyukluk rahim gibi üremeyi simgelemektedir. Boynuz kendi bünyesinde ikili bir sisteme sahiptir. Eril bir görünüşe tersten bakıldığında oyuk iç ile dişil bir özellik taşır. Büyüsel sağaltmalarda çocuk isteyen kadınlar bu boynuzlara sürtünerek hamile kalmak ister. Bu uygulamanın örtük işlevi eril bir simgeye sürtünerek hamile kalmaktır. Bilinç dışında ise boynuz düalist yapısından dolayı bereket ve üreme ile ilgili bir objedir.

Anadolu'da Şahmaran efsanesine bağlı olarak evlerin duvarlarına boynuzlu Şahmaran işlemeleri asılır. Yılan ve boynuz kültü bağlamında yer altını simgeleyen yılan ile göksel bir simge olan boynuz birleşerek düalist bir yapı oluşturur ve bu fantastik bir varlıkta birleşir. Yarı insan, yarı yılan olan bu fantastik varlık, bünyesinde yılan ile boynuzun üreme ve cinsellik işlevini birleştirmiştir. Mehmet Aça'ya göre Âdem ile Havva, üreme organlarının farkındadır ama bu organların cinsellik işlevini bilmemektedir. Yasak meyveyi yeme yasağının ihlaliyle ortaya çıkan çıplaklık, cinsellik içgüdüsünü tetiklemiştir ve bütün bunlara da yılan sebep olmuştur. Bu yüzden yılan, üremenin simgesidir (2009: 371). Yılan, eril bir simgedir ve yılan boynuz eklenerek eril simge güçlendirilmiştir.

Boynuz, koruyuculuk işlevi ile halk inanç ve uygulamalarında sıkça kullanılır. Özellikle evlerin ve ahırların girişlerine ve bahçelere kötü ruhlardan korumak için koç, geyik ve teke boynuzları asılır. Bu uygulamanın işlevi haneyi korumak ve bereketi artırmaktır. Abdulkadir Engin'in tespitine göre Ordu yöresinde toprak mahsulüne nazar değmemesi için bahçenin görünecek bir yerine koç boynuzu asılır. Ayrıca eve bereket getirdiğine inanıldığı için evin önünde kesilen koçun boynuzları evin kapısına asılır

(2019: 60-70). Kütahya Simav'da yeni yapılan evlerin çatılarına nazar değmemesi için koç kafatası veya boynuzu asılır (Başhan, 2010: 33).

Boynuzun bereket ve nazardan koruma için evlerin görünür yerine asılması Türk kültür coğrafyasının neredeyse tamamında görülen bir uygulamadır. Yaşar Kalafat'a göre Doğu Türklüğündeki Şamanist inanışta nazardan korunma ve kurtulmak için "Üç-Dokuz" denilen ve tahtadan yapılan boynuzun altından geçilir (2012: 186).

Sonuç

İnsanlıkla birlikte pek çok düşünce ve inanış çeşitli sembollerle ve kodlarla ifade edilmiştir. Ulusal/inançsal semboller ve kodlar mitlerle doğar, gelenek ve ritlerle sürekliliğini sağlar. İlkel düşüncede kozmogonik olarak sistemsel bir ayırt etmeye tabi tutulan varlıklar, kutsallık bağlamında ihtiyaç hiyerarşisine göre tanrısal alana bağlanmıştır. Tanrısal alana manevi yolculukta da bu göksel simgeler insanlar için birer araç olmuştur. Boynuz, Türk kültüründe göksel bir kültür ve tanrısallığın yeryüzüne indirgenmiş halidir. Tanrısal simgeler de yeryüzünde yöneticiliğin göstergesidir. Tanrısal güç; bereketi, yeniden yaratmayı (üreme) ve koruyup kollamayı ihtiva eder.

Boynuz; evrensel olan boğa, geyik, dağ keçisi, koç gibi hayvansal kültürlerin hepsine tek başına değer veren ve onları kendi özünde kültleştirilen bir simgedir. Böyle önemli bir kültürün Türk kültüründeki etkisi de tartışılmaz bir gerçektir. Boynuz, tanrısallığın sembolleştirilmesi bağlamında Türk mitolojisinde gücün, hükümdarlığın, bereketin, üremenin ve koruyuculuğun yeryüzündeki somutlanmış simgesidir. Mitik kökten gelen bu işlevler Türk kültür coğrafyasında günümüz halk inanış ve uygulamalarında da varlığını korumaktadır.

KAYNAKÇA

- Çağlar Abiha, B. (2016). Geleneksel halk sanatında Şahmaran motifleri ve bu motiflerin dili. *Folklor/Akademi Dergisi*, 22(88), 99-116.
- Aça, M. (2009). Ergenlik: Cennete ikinci bir veda mı?. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 2 (3-4), 367-381.
- Aday, E. (2013). *Kütahya ili türbe ve yatırırları etrafında oluşan inanç ve uygulamalar*. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Altın Yıldız, K. (2019). Kült ve kültür arasında: Yeni bir kült tanımlamasına doğru. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(28), 1052-1068.
- And, M. (2012). *Oyun ve bugün*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ashırkhanova, K. (2019). *Kazakistan'da halk hekimliği*. Niğde: Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve semboller*. İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Başhan, G. (2010). *Kütahya-Simav ilçesindeki manevî halk inançlarının dinler tarihi açısından değerlendirilmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bayat, F. (2004). Uz-Guz-Oğuz kavim adının etimolojisi. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 3, 71-77.

- Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla Türk şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2017). *Türk mitolojik sistemi*. C. 1, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Beydili, C. (2004). *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlüğü*. (çev.: Eren Ercan), İstanbul: Yurt Kitap Yayınları.
- Egimbaeva, S. (2012). *Kırgız destanları X*. (akt.: Zekeriya Karadavut), Ankara: TDK Yayınları.
- Eliade, M. (2003). *Dinler tarihine giriş*. (çev.: Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Engin, A. (2019). *Ordu yöresine ait halk inançlarının dinler tarihi açısından değerlendirilmesi*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ergun, M.- Aça, A. (2004). *Tıva kahramanlık destanları-1*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1998). *Anadolu ilaçları*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Jumadilova, M.- Alpısbayeva, K. vd. (2015). *Kazak destanları X*. (akt.: Ekrem Ayan), Ankara: TDK Yayınları
- Kalafat, Y. (2012). *Altaylardan Anadolu'ya inanç göçü*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kasımova, F. (2016). Türk mitoloji metinlerinde, ilk inançlarda kadın (şaman, ecdad, demiurg gibi). *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın I*, (ed.: Osman Köse), 80-87, Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kiyat, A. (2023). *Kırgız halk hekimliği(Oş bölgesi)*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.
- Köse, N. (2004). Kırgızların halk hekimliği ile ilgili bazı pratikler hakkında. *Prof. Dr. Abdurrahman Güzel'e Armağan*, (ed.: Celal Demir- Hayrettin Parlak Yıldız), 535-542, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Madiyarova, S. (2017). *Karakalpak Türkleri halk kültürü tarihi*. Ankara: Yıldırım Bayezit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Metin, G. (2018). *Tuva-Türk destanlarında şekil değiştirmeler*. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Oğuz Güner, Y. - Oyman, N. R. (2017). Şaman giysi unsurları üzerlerinde kullanılan semboller. *Electronic Turkish Studies*, 12(13), 357-396.
- Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi*. C. 1, Ankara: TTK Yayınları.
- Örnek, S. V. (1971). *Etnoloji sözlüğü*. Ankara: DTCF Yayınları.
- Özpınar, B. (2023). *Güney Sibiryaya Türk destanlarında mekân ve zaman sembolizmi*. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da kutsal bitkiler ve hayvanlar*. (çev.: Aykut Kazancıgil - Lale Arslan), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Salt, A. (2010). *Semboller*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları.
- Suleymanov, A. vd. (2014). *Başkurt destanları 1*. Ankara: TDK Yayınları
- Şimşek, F. (2017). Eskiçağ toplumlarında boğa algısı ve inancı. *Journal of International Social Research*, 10(52): 592-599.
- Tozlu, S. (2017). *Çorum ili halk inançları ve halk hekimliği*. Artvin: Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tutar, K. (2021). *Çivril ilçesinde halk hekimliği*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Ünal, Ö. (2019). *Hatay'ın Dörtyol ilçesinde halk hekimliği*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yılmaz, O. (2010). Sanatın arketipi olarak anne imgesi. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 47-59.

Elektronik Kaynaklar

- URL-1: Karakurt, D. *Türk söylence sözlüğü*. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/00/TurkSoylenceSozlugu.pdf. (Erişim: 28.12.2023)
- URL-2: *TDK Türkçe sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim: 24.01.2024).
- URL-3: Yiğit, M. F. Suyun öte yakasına geçen ala geyiğin türküsü (Türk kültür ve sanatında geyik, dağ keçisi, at ve koç sembolizmi ve Türklerin göçü). <http://www.thegreatwildlife.com/suyun-ote-yakasina-gecen-ala-geyik-turkusu/>. (Erişim: 10.01.2024).

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.